

Gelecek Neslin Gözüyle
**1915 Ermeni
Olayları**

Dr. Yaşar KOP

Dr. Yaşar KOP

GELECEK NESLİN GÖZÜYLE 1915 ERMENİ OLAYLARI

ISBN 978-605-241-138-4
DOI 10.14527/9786052411384

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2017, PEGEM AKADEMİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. AŞ'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayinevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye'de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

I. Baskı: Kasım 2017, Ankara

Yayın-Proje: Özlem Sağlam
Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım
Kapak Tasarım: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 36306
Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay / ANKARA
Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51
Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60
Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08
Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net

Dr. Yaşar KOP

İlk, orta ve lise tahsilini doğum yeri olan Kars'ta tamamladı. Sonrasında Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Öğretmenliği'nden 1996 yılında mezun oldu. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Bilim Dalı'nda "1828-1829 Osmanlı Rus Harbinde Kars ve Çevresi" isimli teziyle 1999 yılında yüksek lisansını tamamladı. Akabinde Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Sosyal Bilimler Bilim Dalı'nda tarih 2009 Temmuz'unu gösterirken "İlköğretim 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Görüşleri ve Bilgi Düzeyleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma: İstanbul ve Kars Örnekleri" isimli çalışmasıyla doktora derecesini aldı.

Kendisi 1996-2002 yılları arasında Kırşehir, Erzurum ve Kars'ta ortaokul ve liselerde gerek idarecilik ve gerekse Tarih Öğretmenliği yaptı. 2002 yılında Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda göreve başladı. Bir yıl sonra Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı'nda Araştırma Görevlisi olarak 2009 yılının sonuna kadar çalıştı.

Hâlihazırda Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Müdürü ve Eğitim Fakültesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı öğretim üyesi olarak akademik hayatına devam eden Kop'un, çalışma sahasını özellikle sosyal bilgiler eğitimi, tarih eğitimi ile başta Ermeni meselesi olmak üzere hassas ve tartışmalı konular oluşturmaktadır.

Birçok sayıda ulusal ve uluslararası makale ve bildirisini bulunan Dr. Yaşar Kop'un özellikle yaşadığı bölgeyi ilgilendiren bağımsız ve/veya ortak yazarlık kitap ve kitap bölümlerine de imza atmıştır. Onlardan bazıları şöyledir:

- Düünden Bugüne Türk Ermeni İlişkileri
- Sosyal Bilgilerin Temelleri/Sosyal Bilgiler Psikoloji İlişkisi
- Farklı Ülkelerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programları
- Eğitim Bilimine Giriş/Eğitimin Tarihsel Temelleri
- Âşık Lütfi Hayatı, Sanatı ve Hikâyeleri
- Kars'ın Somut Olmayan Kültürel Mirası
- Zamansız Mahşer: Sarıkamış
- Âşıkların Diliyle Kars
- Kars Yöresi Halk Bilimi Araştırmaları-I
- 6 Dilde, 7 Türk Lehçesinde Sarıkamış Harekâtı

ÖN SÖZ

1915 yılında ne oldu? Sorusunun tek bir cevabı elbette yoktur. Fotoğrafın Türklerin penceresinden görünüşü ile Ermenilerin penceresinden görünüşü birbirinden oldukça farklıdır. Bir yanda geçmişte zorunlu göç yaşamış olan bir halk, diğer yanda bu halkın avukatlığına soyunup menfaatleri doğrultusunda olayı kan davasına dökerek bu yolla sesini duyurmayı normal sayan bir mantığın oluşturduğu tezler, öte yanda ise oluşan bu tezlere karşı, kendini her daim savunma ihtiyacı hisseden bir millet...

Bundan dolaydır ki Türkiye, 1915 olayları nedeniyle son zamanlarda içte ve dışta giderek artan bir saldırı kampanyası ile karşı karşıyadır. Dikkat edilecek olursa Ermeni Sorunu, özellikle Türkiye kritik dönemlerden geçerken sahneye konulmaktadır/çıkarılmaktadır. Bunlardan ilki, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun Çanakkale için mücadele verdiği tarihte; Van, Sason ve Bitlis gibi doğu illerinde ardı ardına Ermeni isyanlarının patlak vermesidir. İkinci kritik dönem, Anadolu'da yeni bir millî devletin kuruluş mücadelesi verilirken, İttihat ve Terakki önderlerine birbiri ardına suikast düzenlenmesidir. 1970'lerde ortaya çıkan Ermeni terörü ise Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası oluşan uluslararası baskı ortamında yoğunlaşmıştır. Aynı sorun şimdi de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girebilmek için çaba gösterdiği günlerde, dozu giderek daha da artırılan bir konu olarak gündeme gelmektedir/getirilmektedir. Buna paralel olarak çeşitli dünya ülke parlamentolarında "Ermeni Soykırım Yasası" kabul edilir olmuştur. Hiç şüphesiz tüm bunlardan maksat, Türk siyasetini kısıp almak ve zorda bırakmaktır. Çünkü Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan, Orta Doğu ve Kafkasya gibi, önemli petrol yataklarının keştiği noktadaki stratejik konumu ile Türkiye, diğer dünya ülkelerinin iştahını kabartmaktadır.

19. yüzyılın sonuna dek Osmanlı Devleti bünyesinde huzur içinde yaşayan Ermeniler, devletin neredeyse her kademesine yükselmelerine rağmen kendilerine gösterilen bu imtiyaz(lar)ı bağımsız bir Ermenistan kurmak için yukarıda bahsi geçen olaylarda kullanır olmuşlardır. Hâlbuki Ermeniler, azınlıkta oldukları bir bölgede yanlış taktiklerle yanlış bir savaş vermişler, dolayısıyla bu durumun, çözümsüzlüğü iyice körüklediğini/körükleyeceğini düşün(e)memişlerdir.

Türkiye ise meseleyi daha geriden takip etmiş ve onların bu yanlış taktiklerine rağmen bir adım önde gitmesini seyreder olmuştur. Oluşan bu olumsuz hava da bile Türkiye, terör ve propagandalar karşısında savunma durumunda kalmış ve bu hususta özellikle arşiv vesikalarına dayalı eserler ortaya koyarak, Ermeni iddialarını susturmaya çalışmıştır. Şüphesiz bugüne kadar bu konuda yeterli olmasa da pek çok eser verilmiştir. Fakat yazılan bunca esere karşın, Türkiye'de Ermeni So-

runu'nun eğitim boyutu yeterince araştırılmamıştır. Sorunun bu boyutu geleceğin yetki ve sorumluluk sahibi vatandaşlarının oluşması bakımından önem taşıdığı inkâr edilemez bir gerçektir. Bu bağlamda böylesi bir çalışma ile 8. sınıf öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile ilgili görüşleri ve bilgi düzeyleri ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir.

Kaleme alınan bu kitapta konunun nazikliğine/hassaslığına binaen alanyazının tamamlanması, yöntemin seçilmesi, anket ile görüşme sorularının ve başarı testinin oluşturulması dahası verilerin çözümlenmesi aşamalarında çok itinalı çalışılmıştır. Bu çabalara rağmen eksikliklerin olabileceği bir gerçektir. Bu yüzden hazırlanan çalışma tüm eleştirilere de açıktır.

Değerli fikirleriyle araştırmaya yön vermesinin yanı sıra çalışmanın tamamlanması ve kitap haline gelmesi için adeta zamanı lehime durduran Prof. Dr. Cemil Öztürke, araştırma konumla alakalı bulduğu her bilgiyi üşenmeden şahsıma ulaştıran Doç. Dr. Mustafa Aksoy'a ve yine çalışmam sırasında yakın ilgi ve olağanüstü katkılarından dolayı Kars Kafkas Üniversitesinden Yrd. Doç. Dr. Alper Tazegüle, Mersin'den Doç. Dr. Hikmet Sürmeli'ye ve burada adını saymadığım samimi bir bakışla rast gele diyen tüm dostlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Pek tabii ki çalışmamın başlangıcında manevi destekleriyle tartışmasız en büyük katkıyı yapan biricik rahmetli annem ve canım aileme, özellikle de eşime bir kez de buradan teşekkür ettiğimi belirtmek isterim.

Dr. Yaşar KOP

10 Temmuz 2017

İÇİNDEKİLER

Ön Söz.....	v
Kısaltmalar	xvii
Giriş.....	1

1. BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İLKOKUL VE ORTAOKUL PROGRAMLARINDA VE DERS KİTAPLARINDA ERMENİ SORUNU

1.1. Ortaokul Programlarında Ermeni Sorunu	15
1.2. Ortaokul Ders Kitaplarında Ermeni Sorunu.....	21
1.3. Amaç.....	39
1.4. Önem	40
1.5. Varsayımlar	41
1.6. Sınırlılıklar	41

2. BÖLÜM

YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli	43
2.2. Çalışma Grubu	44
2.2.1. Öğrencilerin Cinsiyetlerine Göre Dağılımları	46
2.2.2. Öğrencilerin Yaşlarına Göre Dağılımları	46
2.2.3. Öğrencilerin Baba Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları	47
2.2.4. Öğrencilerin Anne Eğitim Düzeyine Göre Dağılımları	48
2.2.5. Öğrencilerin Baba Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	49
2.2.6. Öğrencilerin Anne Meslek Profillerine Göre Dağılımları.....	50
2.2.7. Öğrencilerin Ailelerinin Gelir Seviyesine Göre Dağılımları.....	50
2.2.8. Öğrencilerin Baba Doğum Yerine Göre Dağılımları	51
2.2.9. Öğrencilerin Doğum Yerlerine Göre Dağılımları	52
2.2.10. Öğrencilerin I. Dünya Savaşı/Millî Mücadele Döneminde Yakınları ile Ermeni Milleti Arasında Yaşanan Olaylara Göre Dağılımları	54
2.2.11. Öğrencilerin Ermeni Sorunu ile İlgili Kitap/Makale Okuma Durumlarına Göre Dağılımları	54
2.3. Verilerin Toplanması	55
2.3.1. Veri Toplama Araçları	55
2.3.1.1. Anket.....	55

2.3.1.2. Başarı Testi.....	57
2.3.1.3. Görüşme	58
2.3.2. Araştırmanın Uygulanması	59
2.4. Verilerin Çözümlemesi	60
2.4.1. Nicel Verilerin Çözümlemesi.....	60
2.4.2. Nitel Verilerin Çözümlemesi	63

3. BÖLÜM

BULGULAR

3.1. 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	65
3.2. 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular.....	68
3.3. 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular	71
3.4. 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular	76
3.5. 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân (Tehcir) Kanunu ve Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşlerine Ait Bulgular	80
3.6. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Görüşleri Arasında; İşleme Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular	82
3.6.1. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular	82
3.6.1.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	82
3.6.1.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	83
3.6.2. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	84

3.6.2.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	84
3.6.2.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	87
3.6.3. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	90
3.6.3.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	90
3.6.3.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	93
3.6.4. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular	96
3.6.4.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	96
3.6.4.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	97
3.6.5. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular	99
3.6.5.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	99
3.6.5.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununa Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	102
3.6.6. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular	104

3.6.6.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	104
3.6.6.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	105
3.6.7. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	107
3.6.7.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	107
3.6.7.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	109
3.6.8. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	112
3.6.8.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	112
3.6.8.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	115
3.6.9. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular	118
3.6.9.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	118
3.6.9.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	119
3.6.10. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	120

3.6.10.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	120
3.6.10.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Tehcir Uygulamalarına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	122
3.6.11. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular	125
3.6.11.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	125
3.6.11.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	127
3.6.12. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	128
3.6.12.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	128
3.6.12.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	133
3.6.13. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	138
3.6.13.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	138

3.6.13.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	143
3.6.14. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular	148
3.6.14.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	148
3.6.14.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	150
3.6.15. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular	151
3.6.15.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	151
3.6.15.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanununun Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkilerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	155
3.6.16. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular	161
3.6.16.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	161
3.6.16.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	163
3.6.17. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular....	165

3.6.17.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	165
3.6.17.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	170
3.6.18. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular...176	
3.6.18.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	176
3.6.18.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	181
3.6.19. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular	186
3.6.19.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	186
3.6.19.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları....	188
3.6.20. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular	190
3.6.20.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	190
3.6.20.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Öğretim Programlarında ve Ders Kitaplarında Yer Alan Ermeni Sorunu'na Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	195

3.6.21. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan Bulgular.....	200
3.6.21.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	200
3.6.21.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	201
3.6.22. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	203
3.6.22.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	203
3.6.22.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları.....	206
3.6.23. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Bulgular	209
3.6.23.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	209
3.6.23.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	212

3.6.24. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan Bulgular	215
3.6.24.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	215
3.6.24.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları.....	217
3.6.25. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Bulgular	218
3.6.25.1. İstanbul İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	218
3.6.25.2. Kars İlindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu Bağlamında Sevk ve İskân Kanunu ile Uygulaması Hakkında Oluşan Fikirlerine, Sosyal Çevrenin Etkisi Olup Olmadığına Yönelik Görüşleri Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	221
3.7. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testinden Aldıkları Puanları Yansıtan Bulgular	224
3.8. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Arasında; İşleme Tabi Tutulan Değişkenlerin Yansıtıldığı Bulgular	225
3.8.1. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Cinsiyet Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	225
3.8.2. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Baba Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	226

3.8.3. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Anne Öğrenim Durumu Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	228
3.8.4. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Geçmişte Yaşanan Olay/Olaylar Değişkenini Yansıtan T-Testi Sonuçları	230
3.8.5. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Okunan Kitap/Makale Sayısı Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	231
3.8.6. İstanbul ve Kars İllerindeki 8. Sınıf Öğrencilerinin Ermeni Sorunu ile İlgili Bilgi Düzeyleri Bağlamında Başarı Testi Puanları Arasında Uygulama Yapılan Okul Değişkenini Yansıtan Tanımlayıcı İstatistikler ve Tek Yönlü ANOVA Sonuçları	232

4. BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

4.1. Sonuç ve Tartışma	235
4.2. Öneriler	259
4.2.1. Öğretmenlere Yönelik Öneriler	259
4.2.2. Milli Eğitim Bakanlığı'na Yönelik Öneriler	260
4.2.3. Ülke Politikası ve Politikacılarına Yönelik Öneriler	263
4.2.4. Alanda Çalışan Akademisyenlere Yönelik Öneriler	264
4.2.5. İleride Yapılacak Çalışmalara Yönelik Öneriler	264
KAYNAKÇA	267
EKLER.....	277
EK 1. Ermeni Sorunu Bağlamında Yürütülen Araştırmaya Yönelik Öğrenci Anket Formu ve Başarı Testi.....	277
EK 2. Görüşme Soruları	293

Kısaltmalar

AA:	Anadolu Ajansı
ASD:	Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
BM:	Birleşmiş Milletler
C:	Cilt
Çev:	Çeviren
Der:	Derleyen
Eds:	Editörler
Hızl:	Hazırlayan
İ1:	İstanbul'da görüşme yapılan öğrenci (yanındaki rakam görüşme yapılan öğrenci kodunu göstermektedir.)
İİO:	İstanbul'daki ilköğretim okulu
K1:	Kars'ta görüşme yapılan öğrenci (yanındaki rakam görüşme yapılan öğrenci kodunu göstermektedir.)
KİO:	Kars'taki ilköğretim okulu
SPSS:	Statistical Package for the Social Sciences
T.C.İ.T:	Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi
TDK:	Türk Dil Kurumu
TTK:	Türk Tarih Kurumu
tz:	Tarihsiz
UNESCO:	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı)

GİRİŞ

Doğu Anadolu ile Kuzeybatı İran'ı da içerisine alan Güney Kafkasya, en eski çağlardan beri önemli ticaret, göç ve akın yollarının sürekli keşiştiği, dolayısıyla çeşitli kültürlerin ve siyasi teşekküllerin devamlı çatıştığı bir bölge olmuştur. İlk defa burada tarihin görüş alanı içerisine giren Ermenilerin, nasıl ve ne zaman ortaya çıktıkları henüz kesin olarak bir neticeye bağlanamamıştır (Kocaş, 1967, 18- 20). Persçe, “*misafir*” manasına gelen Ermeniler, Babil'den göç ettiklerini ve Nuh Peygamberin oğlu Yafes'in dördüncü kuşaktan çocuğu “*Hayk*”tan geldiklerini ifade etseler de, aslında Ermeni tarihini yazanların dahi net bir şey ortaya koydukları yoktur. Hatta Doğu Anadolu'nun asıl sahipleri olduğunu söylediklerine de hiç rastlanmaz (Akbulut, 1988, 2- 4; Koca, 2006, 19; Vahapoğlu, 1997, 22). Ama bugün genellikle MÖ 1200'lerde Balkanlardan başlayan bir göç hadisesine bağlı olarak bölgeye ulaşan kavimlerle, yerli ahali veya kendilerinden daha önce buraya yerleşip, hâkimiyet kurmuş olan halklar ile kültürlerin münasebet ve karışımıyla muhtemelen MÖ VI. veya IV. yüzyılda ortaya çıkan gruplardan birisini oluşturdukları fikri ağır basmaktadır (Uras, 1987, 106).

Buldukları bölgenin siyasî ve jeopolitik önemi dolayısıyla küçük bir milletin buraya hâkim olarak yerleşmesi ve yaşamasının müşkülâtı hatta imkânsızlığı Ermenilerin batıya doğru göçüne vesile olmuştur. Buna rağmen tüm tarihleri boyunca içinde yaşadıkları veya bağlı oldukları hiçbir milletin bünyesinde eriyip gitmemişlerdir. Siyasî birlik olarak değilse bile küçük topluluklar halinde benliklerini devam ettirmişlerdir (Kocaş, 1967, 54-55). Türklerle tanışmalarına kadar da bu yaşayış sürmüştü ve onlarla birlikte yine devam edip gitmiştir. Türkler de millet olarak adil ve hoş görülü davranma hasletleri ile kurdukları imparatorluklarının bünyesinde muhtelif din ve mezheplere mensup çeşitli milletlerin rahatça yaşamlarını sağlamışlardır. “*Cihana hâkim olmak*” mefkûresi ile hareket eden Türklerde-

ki bu toleranslı düşüncseyi sezen ilk Hristiyan topluluk, Ermeniler olmuştur (Saray, 1985, 126).

Selçuklu Türkleri, 11. yüzyılda Doğu Anadolu'ya hâkim olmadan önce, bölge halkının önemli bir kısmı (Ermeniler dâhil) büyük arazi sahiplerinin himayesinde adeta bir köle hayatı yaşıyorlardı. Bölgeye hâkim olan Bizans İmparatorluğu'nun bunu düzelterek tesiri ve kudreti de yoktu. Bu yüzden, yöredeki halk kendilerine vergiden başka bir sorumluluk yüklemeyen; eğitim, din ve mezheplerine karışmamayı vaat eden Selçukluları bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir (Kodaman, 1994, V; Koca, 2006, 21; Çavuş, 2007, 120).

İşte 1071'den itibaren Selçuklu Türklerinin hâkimiyetini ve idaresini kabul eden Ermeniler, daha ziyade Doğu Anadolu ile Adana – Maraş havalisinde yaşadılar. Bununla birlikte hâkimiyetindeki Türk Devletleri'nin tesis ettiği barış havasından yararlanan Ermeniler, ticaret yapmak ve zena'atlerini icra etmek için Anadolu'nun her tarafına hatta Suriye ve Rumeli'ye kadar dağıldılar. Bu yüzden ki sonradan Osmanlı hâkimiyetine geçtiklerinde hiçbir yerde çoğunluğa sahip değillerdi (Akbulut, 1988, 2-4 ve 54-55). Türk düşmanı olarak bilinen çok sayıda Ermeni yazarın içinde, en verimli ve en bilimsel doğrultuda yazılar yazan Hovannisian (tz, 37) bile, Ermenilerin kendi tarihi anavatanlarında çoğunluğu teşkil etmediklerini isteksizce de olsa kabullenmiştir. Fakat bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin ilk kuruluş yıllarında Kilikya, Doğu Anadolu ve Kafkasya'da daha çok Ermeni bulunuyordu demek yerinde olacaktır. Hâlbuki Ermenilerin Osmanlılar ile ilk münasebetleri Batı Anadolu'da başlamıştır. Osman Gazi, 1324 yılında Bursa'yı devlet merkezi yaptıktan sonra, Kütahya'da bulunan ruhani reisliği Bursa'ya naklederek Ermeniler nezdinde sempati kazanmıştır (Kodaman, 1994, V). Asıl müspet ve sempati odağı olan dönem ise Fatih Sultan Mehmet devri olmuştur (Kocaş, 1967, 58–59; Weems, 2004, 33). Fatih, 1461'de Bursa'da yaşayan Ermenileri, aileleri ile birlikte İstanbul'a getirtmiş ve Bursa Metropolit'i Ovakim'i patrik ilan ederek, İstanbul'da yeni bir Ermeni Patrikliği kurdu muştur. Böylece tarihte ilk kez İstanbul'da bir Ermeni Patrikhanesi açılmış oluyordu. Bu gelişme İslam dünyasında tarih boyunca çok az görülmüş bir olay olduğundan İslam hukukuna da aykırı olarak nitelendirilmektedir. Patrik seçiminin ardından, Süryani, Kıpti ve Habeş kiliselerinin sorumluluğu da Ermeni Patrikhanesine verilmiştir (Vahapoğlu, 1997, 23; Ercan, 2002, 55). Bu durum hiç şüphesiz Osmanlı Devleti'ndeki hoşgörülü yaşamın bir ispatı olarak değerlendirilebilir.

Hatta Osmanlı idaresi Ermenilere o derece geniş haklar tanımıştı ki Ermeni Patriği, kendi yetkisiyle ruhani reisleri azlediyor, keşişleri ruhanilikten kovuyor, dinî ayinleri yasaklıyordu. Bunlardan başka kendi adamları ile vergi topluyor, nikâh işlerini yürütüyor, hatta hapis gibi cismani cezalar verebiliyordu (Hocaoğlu,

1976, 23-24). Özetle Ermeniler, Türkiye’de mutlu bir şekilde iş ve güçleriyle meşgul olarak hayatlarını sürdürüyorlardı. Öyle ki, Batının ananevi politikası dediğimiz “Şark Meselesi”nin resmî olarak gündeme gelmesine kadar, hatta o dönemler de bile Osmanlı Devleti içinde asli unsur olan Türklerden, daha fazla haklara sahiptiler. Moltke (1995)’nin ifadesiyle “*Ermeniler aslında Hristiyan Türkler’e verilen isimdi*” demek doğru olacaktır.

Bu ahval ta ki Ermenilerin Ruslarla yollarının kesişmesine kadar devam etmiştir. Tarih sahnesinde kendine yer arayan Ruslar, bu durum için hem boğazlar hem de Kafkasya yolu ile Akdeniz’e inmeyi politika olarak benimsemişlerdi. Ruslar, ilk zamanlar Osmanlı Devleti’nin batı kısımlarındaki azınlıklarla meşgul olduktan sonra başta doğu yönünde kendilerine bir yardımcı aradılar ve aradıklarını da Ermenilerde buldular. Çünkü Rusya diplomasisi için Asya yolu üzerindeki başlıca Hristiyan kavim Ermenilerdi. Rusların Ermenilere müdahale etmesi ve Türklere karşı kışkırtması onun Hristiyanlık aşkından kaynaklanmıyor, kendi öz menfaatlerinden ileri geliyordu. Hatta Kafkas Ermenileri ile başı derde girdiği her seferinde, Türkiye’deki Ermenilere daha fazla baskı yapmayı, Osmanlılara telkin eden ilk ülke Rusya olmuştu. Burada Rusların Ermenileri gerçekte hiç düşünmedikleri ortaya çıkmaktaydı. Bunu destekleyen en büyük delil ise şüphesiz Rusların “*Ermenisiz bir Ermenistan*” kurma istekleridir (Kocaş, 1967, 261-264).

Ermeniler ve artık birlikte anılacak sorunlar 1878 tarihindeki Ayastefanos ve Berlin Antlaşmaları ile de dünya siyasetine resmen çıktı. 1878 tarihi, Ermeniler’in siyasi geleceklerini Avrupalı Devletlere ihale ettikleri tarihtir. Ayestefanos Antlaşması’nın 16. maddesi ve Berlin Antlaşması’nın 61. maddesi Ermeniler’in oturdukları bölgelerde ıslahat yapılmasını öngörmekteydi. Bundan böyle, Ermeniler üzerinde sadece Rus korumasının kabul edildiği an değil, aynı zamanda İngiltere desteği olmaksızın Ermeniler’in emellerine ulaşamayacağıının ispatı olan bir andı. Mevcut rekabet ortamından cesaret alan Ermeniler de yurt içinde ve dışında harekete geçerek çeşitli dernek ve partiler kurmaya başladılar. Ayrıca devlet kurma amacıyla oluşturdukları terör örgütleriyle de birçok isyan çıkardılar. Bu isyanlar sadece 1882’den 1897’ye kadar yaklaşık kırk civarında cereyan etti (Süslü, ,1990, 56- 59).

Bugün Türk Ermeni ilişkilerinde en büyük sorun, sık sık Batı âleminde bazen Amerika Birleşik Devletleri’nde bazen de Fransa’da gündeme gelen Ermeni tehciri ve Ermeni soykırımı iddialarıdır. Öyle ki Türkler için bazen Birinci Dünya Savaşı içerisinde 1915’te Ermenileri buldukları İstanbul, Doğu ve Güney Doğu Anadolu; hatta Orta Anadolu şehirlerinden sürmüşler, mallarına el koymuşlar, sürgün sırasında da bir buçuk milyon Ermeni’yi katletmiştir denilmektedir. Bazen de bu rakam iki kat fazlaştırılarak üç milyona kadar çıkartılmıştır (Süslü, 1990, 140-145; Gürün, 2001, 275-282).

Hâlbuki olaylar hiç de anlatıldığı gibi cereyan etmemiş; aksine Ermenilerin devlet kurma hayalleri doğrultusunda gerçekleştirdikleri faaliyetler neticesinde sevke tabi tutulmaları zorunlu hal almıştır. Bu zorunluluğun nedenleri Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın Nisan 1915'de Sadarete sunduğu arzda şöyle dile getirilmiştir (Gürün, 2001, 274–275; Süslü, 1990, 142–143; De Maleville, 1998, 93–95):

1. Savaş alanlarına yakın yerlerde bulunan Ermenilerin bir bölümü, harp halinde olan Osmanlı ordusunun hareketini güçleştirmektedirler.
2. Ermeniler takındıkları tavır neticesinde erzak ve askerî malzemenin seviyatını zorlaştırmaktadırlar.
3. Düşman ile Ermeniler arasında emel ve işbirliği mevcuttur.
4. Hatta Ermeniler düşman saflarına katılmaktadırlar.
5. Memleketimizin çeşitli yerlerinde askerî birliklere ve masum Müslüman ahaliye silahla saldırmaktadırlar.
6. Bu yetmezmiş gibi Osmanlı şehir ve kasabalarına katliam ve yağmacılık amacıyla tecavüz de bulunmaktadır.
7. Ermeniler, tüm bunlarla yetinmeyip düşman deniz kuvvetine erzak temin etmekte, ayrıca önem arz eden mevkiyerimizi düşmana göstermeye cesaret etmektedirler.

Büyük devletlerden bağımsızlık vaadi alan Ermeniler, Anadolu'da büyük bir silahlanma hareketine girişmişlerdi. Bu silahlanma hareketine girişirken paroları da şöyleydi: “[...] *Artık Türkiye Ermenileri adını taşıyan o kanlı tarihe son vermek zamanı gelmiştir.*” (Uras, 1987, 594), “*Her Ermeni vatani vazifesini yapmak ve Türklerin başını ezmek için görevde olmalıdır.*” (Kurat, 1985, 233). Dahası 29 Ocak 1915 tarihli bir Rus belgesinde Albay Yakovlev, himayelerindeki Ermeniler için “*her türlü melaneti işliyorlar*” demektedir (www.sarigelin.org).

Ermeniler bu komitecilik ve silah konusunda en büyük yardımı Rusya'dan almışlardı. Rusya ile Ermeniler arasında yapılan müzakereler sonucunda Ermeni gönüllü alaylarının kurulması kararlaştırılmış ve Birinci Dünya Savaşı sırasında yaklaşık 200 bin Ermeni, gönüllü olarak Rusya'nın yanında Osmanlıya karşı savaşmıştı. Çar Nikola, Ermenilerin Türklere karşı savaşmalarından ötürü memnuniyetini her fırsatta dile getirmekteydi (Kevorkyan, 1985, 300).

Ermeni komitelerinin amacı, Anadolu coğrafyası üzerinde yaşayan Ermeniler dışındaki bütün unsurları yok etmek ya da göçe zorlamak ve böylece kurulması hayal edilen Ermeni Devletinde Ermenilerin çoğunlukta olmalarını sağlamak olduğu için katliamlarında yalnızca Türkler hedef alınmamış, Trabzon dolaylarındaki Rumlar ve Hakkâri dolaylarındaki Museviler de Ermeni çetelerince katledilmişlerdir. (Dokuz Soru ve Cevapta Ermeni Sorunu, 1983, 22–23).

Osmanlı Devleti, ilk etapta ardı ardına çıkan savaş dönemi isyanları için kısa zamanda yatışacağını umup kesin bir tedbir almamıştır. Sadece 6 Eylül 1914 tarihinde Ermenilerin kalabalık olduğu vilayetlere bir şifre tamim göndererek Ermeni elebaşlarının kontrol altında tutulmasını istemiştir (Oktay, 2003). Elde edilen istihbarat çalışmaları Ermeni örgütlerinin topyekûn bir isyan hazırlığı içinde olduklarının anlaşılmasına vesile olunca, Osmanlı Hükümeti Ermeni Patrikhanesine, komite ve Ermeni milletvekillerine bu hareketlerinden vazgeçmedikleri takdirde, şiddetli tedbirlere başvuracaklarını ihtar etti ise de bu ihtarlara aldırın pek olmadı. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, 14 vilayet ile 10 mutasarrıflığa 24 Nisan 1915 tarihinde meşhur genelgesini yayımladı. Genelgede, Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, zararlı faaliyette bulunanların tutuklanması, talimatı verilmişti (Sarınay, 2006, 25). Ermenilerin her yıl dünyanın birçok ülkesinde soykırım günü olarak andığı 24 Nisan günü, bu genelgenin yayımlandığı tarihtir. Bu kapatılmada 235 kişi devlet aleyhine faaliyette bulunmaktan tutuklanmıştır. Bunlardan 215'i 77,735 Ermeni'nin yaşadığı İstanbul'dandır (Akçora, 1994, 133-137). Diğerleri huzur ve rahat içinde iş ve güçleriyle meşgul olmaya devam etmişlerdir. Sonrasında İstanbul dışından 321 kişi daha tutuklanmıştır. Toplamda tutuklanan Ermeni komiteci sayısı 556'yı bulmuştur. Tutuklananların sıradan Ermeni vatandaşları olmadığı birer örgüt mensubu Ermeniler olduğu, İngiltere istihbaratı tarafından da vurgulanmış, hatta bunlardan "*müttefik ordularına hizmet eden Ermeni gönüllüler ve Müslüman katliamı sorumluları*" diye bahsedildiği kayıt altına alınmıştır (Sarınay, 2006, 25; Özdemir ve diğerleri, 2004, 62). Gerçekte 24 Nisan 1915 tarihi İstanbul'daki Ermeni komitecilerinin devlete ihanet nedeni ile tutuklandıkları tarihtir.

Yerasimos (2002, 8)'a göre de Ermeni tarafı 24 Nisan öncesine ancak "*kasıt*" aramak amacıyla bakar ve 24 Nisan'ı getiren olaylardan özellikle de 1912-1914 özerklik girişimlerinden söz etmez. Aynı zamanda 24 Nisan sonrasını tüm trajik ayrıntılarıyla göz önüne serer. Hâlbuki kanaatimizce, Ermenilerin 24 Nisan tutuklamalarını, sayıları daha fazla olan ve iki yıl gibi bir zaman süren göç olayının başlangıç tarihine göre daha ehemmiyetli görmeleri kendilerinin dahi aslında zorunlu göçe önem vermediklerinin bir göstergesi olarak algılanmasına sebep olabilir.

Gelişen olaylar neticesinde Dâhiliye Nezareti'nin Sadarete gönderdiği Ermenilerin iskânı ili ilgili tezkere, Meclis-i Vükelâda görüşülerek kabul edilmiş (27 Mayıs 1915) ve "*tehcir*" yapılması ile ilgili hüküm 31 Mayıs 1915'de yürürlüğe girmiştir (Gürün, 2001, 223-227, Çaycı, 2000, 65-68).

Kanunun orijinal ismi şöyledir. "*Vakt-i Seferde İcraat-i Hükümete Karşı Gelenler İçin Cihet-i Askeriyece İttihaz Olunacak Tedabir Hakkında Kanun-i Muvakkat*"dır (Takvim-i Vekayi, 18 Receb 1333/ 19 Mayıs 1331). Bu yasanın anla-

mı; seferberlik yani savaş süresince hükümetin uygulamalarına karşı gelenler için, askeri makamlarca (savaş hali olduğundan) uygulanacak/ tedbirler hakkında geçici kanundur (Köse, 2003: 132). Üç maddeden oluşan kanun aşağıdaki şekildedir (Takvim-i Vekayi, 18 Receb 1333/ 19 Mayıs 1331; Uras, 1987, 613):

1. Seferde ordu, kolordu, fırka kumandanları, bunların yardımcıları ve bağımsız bölge komutanları halk tarafından herhangi bir surette hükümetin emirlerine ve ülkenin savunmasına, güvenliği korumaya ilişkin uygulamalara karşı koymak, silahla saldırı ve direnme görülürse hemen askeri kuvvetle şiddetli biçimde cezalandırmaya ve saldırıyı bütünüyle yok etmeye yetkili ve zorunludur.
2. Ordu ve bağımsız kolordu ve fırka kumandanları askeri kurallara aykırı veya casusluk ve ihanetlerini hissettikleri köy ve kasabalar halkını ayrı veya topluca diğer yerlere sevk ve yerleştirebilirler.
3. Bu kanun yayın tarihinden itibaren geçerlidir.

Dikkat edilecek olursa bu yasanın adında ve içeriğinde ne Ermeni ve ne de herhangi bir başka azınlık ismi geçmemektedir. Yasa genel anlamdadır, devlete ve orduya ihanet eden herkes için geçerlidir. Bu kanun çok popüler olarak bilindiği şekilde sadece Ermenilere değil, Hristiyanlardan Rumlara, Süryani ve Keldanilere, Müslümanlardan da Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Gürcü, Kürt, Laz ve hatta Türklere ve ayrıca Yahudilere de uygulanmıştır. Beyoğlu (2004a, 33)'nun da belirttiği gibi savaş koşulları sebebi ile Suriye ve Medine'den çıkarılarak Anadolu ve Rumeli'ye geçici olarak iskân edilen Arapların varlığı da unutulmamalıdır.

Genel anlamda Ermeniler, başta Musul'un güneyi olmak üzere, Urfa, Halep, Şam, Lübnan, Suruç, Rakka, Harran, Deyr-i Zor (Ceylanpınar) ve Müslime gibi yerlere sevk edilmişlerdir. Bu şehirler, bazılarının iddia ettiği gibi çöl vs. değil, o zamanlar Osmanlı topraklarının en sakin, savaşızsız ve hoş görülür Türkmenlerle meskûn olan yerleridir (Kılıç, 2007, 44; Çaycı, 2000, 65-68).

Önemli durum ise Ermenilerin bir zamanlar hâkimiyeti altında yaşadıkları devletlere ihanetlerinden dolayı birçok kez benzer göç hareketlerine tabi tutulmalarıdır. Sasaniler, 379'larda 70 bin Ermeni'yi İran'a, Bizans, 1025'lerde Doğu Anadolu'dan 40 bin Ermeni'yi Sivas ve Kayseri'ye, Memluklar, 1250'lerde 10 bin kadar Ermeni'yi Mısır'a, İranlılar, 1743'de 24 bin Ermeni'yi İran içlerine ve 1777'de Kırım'ı işgal eden Ruslar, bölgedeki binlerce Ermeni'yi Sibiryaya steplerine sürmüşlerdir (Uzundere, 2002, 56). Bundan başka yine Ruslar 1903 ve 1906'da Erivan başta olmak üzere Ermenistan'daki asi ve isyancı Ermenileri sürmüş, kurşuna dizmiş, bütün kilise ve okullarını kapatmış ve mallarına el koymuş yani kendisine karşı yapılan yanlış hoşgörü ile karşılamamıştır (Sert, 2005, 612). Tarih boyunca

sayısız göç/sürgün olayına maruz kalan Ermeniler, sadece Türk göçünü ağızlarına almakta, bunda ise kendilerince haklı gerekçeler ileri sürmekte ve bunu tamamen sürgüne tabi oldukları için bir soykırım olarak nitelendirmektedirler.

Aksine tehcir kararı bütün Ermenilere uygulanmamıştır. Memleket dâhilinde yerleri değiştirilenler sadece Ortodoks Hristiyan işgalcilerle işbirliğinde bulunan Gregoryen Ermenilerdir. Fakat iddia edildiği gibi Gregoryen Ermenilerinin tamamı da sürülmemiştir (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, 289). Yerleri değiştirilecek Ermenilerden; asker, subay ve askeri doktor aileleri, demiryollarında vazifeli memurlarla, amele ve müstahdem hizmetlerine ait beraberinde belge bulunanlar ve bunların aileleri, yerlerinde bırakılmalarında mahalli idarecilerle mahzur görülmeyen sanatkârlar, halkın ihtiyaçlarını imal eden fabrikalarda çalışan işçiler, güçsüz kadınlarla askeri imalathanede çalışanlar, Düyun-ı Umumiye'deki Ermeni memurları, Ermeni mebus ve aileleri, yetimhanedeki öğretmenler ve çocuklar, hasta ve âmâ olanlarla bunların aileleri sevk ve iskâna tabi tutulmamışlardır (Köymen, 1990, 5; Kılıç, 2003, 112–114; Halaçoğlu, 2001, 63; Kılıç, 2003, 111–112; Gürün, 2001, 312–313; Çiçek, 2005, 77–87; Beyoğlu, 2004b; Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, 1994, 47, 55, 78, 83 ve 91).

Antalya, Urfa, Kastamonu, Balıkesir, Kütahya, İstanbul ve Aydın Ermenilerinin de göç ettirilmediği bilinmektedir (Dabağyan, 2001, 118–119 ve 158). Bunlardan sadece İstanbul, Bursa, Kütahya ve Aydın vilâyetlerinde sevk edilmeyen Ermeni nüfusu, 167,778 olarak kesinlik kazanmıştır (Süslü, 1990, 140–142; Halaçoğlu, 2005, 94–99; Foreign Policy Institute, 1982, 22–23). Öte yandan bu illere Trakya ve İzmir'de eklenince yaklaşık 300 bin Ermeni vatandaşın zorunlu göç uygulaması kapsamına girmediği görülecektir (Özdemir ve diğerleri, 2004, 94). Gerçi Alman Konsolos Rössler'in raporuna göre, göçe tabi tutulmayan Ermenilerin toplamı 500 bin olarak gösterilmiştir (Özdemir ve diğerleri, 2004, 106). Batıda olup da göçe maruz kalanlar ise düşmanla işbirliği içerisine girdiklerinden, bir tehdit unsuru oluşturmaya başlayınca ihanet içinde olmayan Ermenilerden ayıklanarak sürgüne tabi tutulmuşlardır. Üstelik batıdaki zorunlu göç, Temmuz 1915'den sonra başlamıştır.

Bunlardan başka bazı özel şahıslarında sevk edilmemelerine dair yollanan emirler mevcuttur. Fotoğrafçı Papazyan, İstanbul Bulgar Hastanesi doktorlarından Nikola, Konya'da Tekfurdağlı Bogos, Adana'da Simkiyan, Sarrafyan ve Gagayan bunlardan sadece bazılarıdır (Kılıç, 2003, 112–113).

Kısaca düşmanla işbirliği yapan, masum halkı katleden ve isyan çıkaranlar adı geçen kanunun çıkarılmasına sebep olmuş, bunun haricinde hiçbir Ermeni, Gregoryen mezhebinden olsa dahi göçe tabi tutulmamıştır. Hatta Kevorkyan

(1985, 302–303)’in ifadesiyle dile getirilen 1915 olaylarının müsebbibi, doğrudan doğruya İtilaf Devletleri olup bugün şikâyetçi oldukları gelişmelerin kökeninde tertipleyip yürüttükleri Ermeni isyan harekâtı yatmaktadır. Şüphesiz komitacılar ve koruyucuları, İmparatorluk ordularının savaş bölgesi dışında faaliyetlerini yumuşatabilselerdi, devletin tehcire tabi tuttuğu bölge sayısı da muhakkak azalardı.

Bunların yanı sıra Osmanlı Devleti tehcir esnasında Ermeniler’in rahat etmeleri için elinden gelen tüm tedbirleri aldı veya almaya çalıştı. Bu tedbirlerin başında emniyeti sağlamak yer aldı. Sonrasında ise Ermeniler’in geride kalan mal ve mülkleri garanti altında tutuldu (Çiçek, 2005, 57–65; Süslü, 1990, 117–121). Gittikleri yerlerdeki işleri için kredi tahsis edildi. Ayrıca Lübnan başta olmak üzere Urfa ve Şam’da yetimhaneler açıldı. Tüm bunlardan başka yollarda yardım maksadıyla iâşe merkezleri de kuruldu. Almanlar, II. Dünya Savaşı’nda Yahudiler’i doldurdukları trenlerde kaçmasınlar diye başlarına nöbetçi dikerken, Osmanlı Devleti Ermeniler’e yolda herhangi bir saldırı olmasın diye yanlarına nöbetçiler verdi (Köymen, 1990, 4–5; Halaçoğlu, 2005, 87–88; Çaycı, 2000, 66–67; Karabıyık, 1984, 126; Akçora, 1994, 144). Daha da önemlisi, talimatlara aykırı hareket edenler ve Ermeni kabilelerine saldırıda bulunanlardan görevlerini iyi yapamadılar diye toplam 1397 asker, idam (67 kişi) da dâhil olmak üzere çeşitli şekilde cezalandırıldı (Göğünç, 1983, 20; Köymen, 1990, 6; Süslü, 1990, 148–153; Çaycı, 2000, 68; Halaçoğlu, 2005, 81; Akgündüz ve diğerleri, 2008, 337–339).

Burada dikkat çekilmesi gereken husus, Osmanlı hükümetinin Ermenilere kötü muamele yapan görevli ve halk hakkında yürüttüğü şiddetli taktır. Bu durum zorunlu göç esnasında öldürülen Ermenilerin varlığını kabul etmekle beraber, öldürülen Osmanlı vatandaşı Ermenilerin devlet tarafından öldürülmediği, buna karşın öldürenlerin bizzat devlet tarafından öldürüldüğünü/idam edildiğini göstermektedir.

Tehcir olayına taraflı bakan Ermeni ve Batı kaynaklarında olduğu gibi 1.500.000 Ermeni ise hayatını kaybetmemiştir. Çünkü son Osmanlı nüfus istatistiği 1914 yılında yapılmıştı. Bu istatistiğe göre Osmanlı sınırları içerisindeki toplam Ermeni nüfusunun 1. 294. 851 kişi olduğu tespit edilmişti. Aşağıdaki Tablo 1 incelendiğinde nüfusa dair çeşitli istatistikler bir arada görüleceği gibi, üzerinde farklı çıkarımlarda da bulunulabilir.

Tablo 1. 1915 Olayları Dönemi Osmanlı Devleti Ermeni Nüfus İstatistikleri

Devlet, Kurum ve Kuruluş	Belirtilen Ermeni Nüfusu
Ermeni Patrikhanesini esas alan Ermeni asılı Marcel Leart'a göre	2.560.000
Ermeni tarihçi Basmacıyan'a göre	2.380.000
Paris Barış Konferansına katılan Ermeni heyetine göre	2.250.000
Ermeni tarihçi Kework Aslan'a göre	1.800.000
Fransız Sarı Kitabı'na göre	1.555.000
Encycleopedia Britanica ya göre	1.500.000
Ludoviv de Constensom'a göre	1.400.000
H.F.B.Lynch'e göre	1.325.246
Revue de Paris'e göre	1.300.000
Osmanlı istatistiklerine göre	1.294.851
İngiliz Salnamesine göre	1.056.000
M.Zarrecki (Van Fransız Konsolosu) Revu de Paris'e göre	1.300.000

(Yıldırım, 1990, 77–78; Özçelik, 2001, 44; www.mfa.tr/turkce/gruplu/lig/01/default.htm; geniş bilgi için bkz. Özdemir ve diğerleri, 2004: s. 51–52).

Anlaşılan odur ki Avrupa'nın siyasî düşünceleri neticesinde Ermeniler, bağlı bulunduğu Osmanlı Devleti ile karşı karşıya getirildi. Bu durum birçok olumsuzlukların yaşanmasına sebep oldu. Asılsız ve tek taraflı iddialar yerine, milletlerin karşılıklı kültürel etkileşimleri üzerinde durmanın, dünya barışına katkıda bulunacağı unutuldu ya da görmezden gelindi. İddia edildiği gibi bir soykırım olsaydı, bu daha önceden plânlı bir şekilde ve tüm Ermeni ahalişi üzerinde yapıldı (Kop, 2003, 363). Tam da burada sorunu iyice anlamak adına yanlış bir manada yaygın olarak kullanılsa da tehcir ve soykırım kavramları üzerinde durmak gerekecektir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki karar ve uygulamaya ilişkin belgelerde tehcir terimi hiç kullanılmamıştır. Bunun yerine “*sevk ve iskân*” ifadesi en yaygın terim olarak belgelerdeki yerini almıştır. Doğru olanı da budur. Fakat 1915 olayları, daha o yıllardan itibaren hep tehcir olarak algılanmaya ve kullanılmaya başlamıştır. Tehcir köken itibarıyla Arapça asıllı bir terimdir ve “*hecera*” fiilinden türeyen

bir mastar isimdir. Yer değiştirilme, bir yerden bir başka bir yere zorunlu olarak göç ettirilme (immigration, emigration) manasına gelmektedir. Tehcir kelimesinin İngilizce’de kullanılan “*deportation, exile, banishment ve proscription*” gibi sürgün anlamındaki kelimelerle hiç bir alâkası olmadığı gibi aralarında anlam birliği de bulunmamaktadır (Süslü, 1990, 99). Çünkü sürgün edilen kişinin gittiği yerde serbest olması mümkün değildir. Dolayısıyla sürgüne tabi tutulanlar, belirli bir mekân içinde hapisnede veya kamplarda dış dünya ile irtibatı kesik olarak yaşamak zorundadırlar (Akçora, 1994, 131). Hâlbuki sevke tabi tutulan Ermeniler için böyle bir durum ne Osmanlı kaynaklarına ne de yurt dışı kaynaklı herhangi bir belgeye göre gerçekleşmemiştir. Üstelik kelimenin bu anlamlarda çarpıtılarak kullanılması tarihi açıdan olduğu kadar filolojik açıdan da bir hatadır. Yine de yer değiştirme uygulaması Ermeni çevreleri ve Türkiye’ye hasım devletlerce “*Ermeni katliamı ve soykırımı*” olarak adlandırılmış ve Osmanlılara karşı büyük bir propaganda kampanyası başlatılmıştır.

Bu suç, ancak direkt olarak bir hükümet tarafından veya onun rıza göstermesi ile işlenebilir. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, dünyada soykırım suçunu önlemek ve cezalandırmak için 9 Aralık 1948 tarihinde “*Soykırım Sözleşmesi*”ni kabul etmiş ve Türkiye de bu sözleşmeye 12 Ocak 1951’de yürürlüğe girmesiyle taraf olmuştur (Kılıç, 2007, 44; www.mfa.ır/türkce/gruplu/hg/01/default.htm; Kaya, 2003, 257–258). Buna göre 2. maddede; bir millî, etnik, ırkî veya dinî grubu, grup niteliği ile kısmen veya tümüyle, yok etmek kastıyla işlenen aşağıdaki fiillerden herhangi biri soykırım suçunu oluşturur;

- a. Grubun mensuplarını katletmek,
- b. Grubun mensuplarına ciddi bedensel ve psikolojik zararlar vermek,
- c. Grubun maddî varlığının kısmen veya tamamen yok olmasına yol açacak hayat şartlarına kasten tabi tutmak,
- d. Grup içinde doğumları önlemek amacıyla önlemler dayatmak,
- e. Grubun çocuklarını bir başka gruba zorla nakletmek.

Bu tanım, uluslararası Ceza Mahkemesini oluşturan 1998 Roma Sözleşmesiyle de olduğu gibi kabul edilmiştir (www.maltepe.edu.tr/GünaydinMarmara/ermeni/soykirim.asp).

Sözleşmenin 2. maddesinde yapılan tanımın geçerli olabilmesi için Aktan (2003, 62–64)’ın ifade ettiği gibi, hem zihnî ve hem de maddî tarafının olması gerekir. Fakat bu tanımdan yola çıkılacak olursa 1915 olaylarının soykırım olarak tanımlanmasına imkân yoktur. Çünkü Ermeni sevkine önceden karar verilmesi; bu kararı uygulamak amacıyla planlar yapılması; gerekli teşkilatlanmanın oluşturulması ve nihayet hazırlıklar tamamlanarak tehcir adı altında yok etme faaliyetine

başlanması söz konusu olmamıştır. Aksine Rus işgal ordularıyla işbirliğine girmiş olan; bu çerçevede kılavuzluk ve casusluk yapan, isyanlar çıkaran, birlikleriyle Osmanlı ordusuna saldıran lojistik ve haberleşme hatlarını kesen komitacı çeteleriyle Müslüman-Türk yerleşim birimlerine saldırıp katliamlara girişen Ermenileri, Doğu Cephesinden ülkenin güneyine, dolayısıyla savaş dışında kalan bir bölgeye taşımak amacıyla mecburen yapılmıştır.

Birleşmiş Milletlerin en üst düzey yargı organı olan ve Hollanda'nın Lahey (Den Haag) kentinde faaliyetlerini sürdüren Uluslararası Adalet Divanı, günümüzde Ermeni olayına benzer bir konuda soykırım sözleşmesini tekrar gündemine almıştır. Adalet Divanının Bosna'daki "*soykırım ve kitle katliamı*" ile ilgili olarak verdiği karara göre; soykırımı gerçekleştirenlerin Sırp olmalarına, suçu Bosna Sırp Ordusunun işlemesine ve Sırbistan'ın bu ordunun maaş ve primlerini ödemesine rağmen soykırımdan Sırbistan suçlu bulunmamış ve sorumlu tutulmamıştır. Buna gerekçe olarak da olayın devlet organlarınca işlenmemiş olduğu, devletin emir vermediği, operasyonlarda etkin denetiminin olmadığı ve gönderdiği yardımın bütünüyle soykırımda kullanılacağına bilincinde bulunmadığı ileri sürülmüştür (Radikal, 27 Şubat 2007).

Yukarıda sunulan örneğin tam tersi, zorunlu göçe tabi tutulan Ermenilerin, refah ve güvenlik içinde zamanın şartlarına ve devletin olanaklarının el verdiği ölçüde sevkیات esnasında önlemler alınmaya çalışıldığı halde üstelik belgelerin de bu durumu işaret etmesine rağmen soykırım olarak nitelendirilmesi bilimle pek bağdaşmamaktadır. Ortaylı (2003, 58-59)'nın belirttiği gibi, Türkiye böyle bir suçu kabul ederse geleceğin Türk nesillerine de haksız bir yafta yapıştırmış olacaktır. Aksine, soykırımcı bir kültürel alt yapı olsaydı Anadolu'da bir tek Ermeni nüfusun dahi bırakılmaması gerekirdi. Zaten soykırım, hukuki olaylarda muhakeme alışkanlığı olmayan ve tarih bilmeyenlerin vereceği hükümle kesinlik kazanmaz. Türkiye'de okuryazar olanlar bile soykırım fiilini, herhangi bir katliamla karıştırmaktadırlar. Üstelik "*soykırımı karşı çıkmak milliyetçi olmak da değildir.*" diyen Ortaylı (2006, 201)'ya göre;

Bu suç zaman aşımına tabi değildir ve böyle bir fiilde var olması gereken kültürel örgü dolayısıyla dedelerimize teşmil edilir. Yani sadece Enver ve Talat Paşaları değil Fatih Sultan Mehmet'i de kapsar ve sadece bugünkü kuşağı değil, torunlarını da bağlar. Böyle ağır bir suç, farazi hükümlerle olsa olsalarla benimsetilemez. Maddi ve bilhassa manevi sonuçları itibarıyla Türk kimliği ve pasaportu taşıyan her bireyi kapsar. Soykırım suçlamaları karşısında hiç de milliyetçi bir örgütlenme ve yaşam biçimi göstermeyen Avrupadaki ve özellikle ABD'deki Türk grupların galeyana gelmeleri ve birlikte hareket etmeye başlamaları onların gurbette bu gerçeği daha iyi görmeleri ve kavramalarıyla ilgilidir.

I. Dünya Savaşı'nda düşmanla işbirliği yapan Ermeniler, savaş sonrası bölgede kalarak katliamlarına devam ettiler. Bölge de iki yıl hüküm süren Ermeniler, Kâzım Karabekir Paşa idaresindeki Türk ordularına yenilerek, 3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzaladılar. Bu antlaşma, "Büyük Ermenistan" hayaline son verdiği gibi, Ermenilerin Sevr Antlaşması'nı yok saymalarına da sebep oldu. Fakat tarihten gelen Türk-Ermeni birlikteliğini kendi amaçları doğrultusunda bozan dış güçler, Türkiye'nin milli birlik ve beraberliğine tahammül edemedikleri için tekrardan aynı yarayı kaşıdılar. Bunun için önce Ermeni terör örgütlerini kullandılar. Öyle plan yapılmıştı ki, tam o sıra da Türkiye, kendi içinde terör faaliyetleriyle uğraşmaktaydı. Ermeni terör örgütlerinden olan ASALA (Ermenistan'ın Kurtuluşu İçin Gizli Ermeni Ordusu) ile ESAK (Ermeni Soykırım Adalet Komandoları) Ermeni davasının ancak, silahlı eylemle çözüleceği görüşüyle ortaya çıktılar. 1973 ile 1984 yılları arasında toplam 42 diplomatımız şehit edildi. Yüzün üzerinde ise vatandaşımız yaralandı (Altuğ, 1995, 206–214).

Ülkemizin istikrarını bozmak isteyen dış güçler, Türkiye'yi terörle kuşatmanın dışında zaman zaman gündemlerine aldıkları "Sözde Ermeni Soykırımı" propagandalarıyla da başka bir cepheden etkinlik sağlamaya çalıştılar. Ermeniler için de hediye olarak, büyük ve bağımsız bir Ermeni Devleti kurulacağını vaat ettiler (Balcı, 2007,230–232).

Ermeni iddialarının, çeşitli ülkelerde gündeme getirilmesi, 1991 tarihinde bağımsızlığına kavuşan Ermenistan ile Türkiye arasında bir sorun olmaktan çıktı ve uluslar arası bir boyuta dönüştü. Denize çıkışı olmayan Ermenistan'ın ekonomik ve politik istikrarı için, Türkiye ile normal diplomatik ilişkileri geliştirmesi gerekir. Ancak, Türkiye'den toprak talepleri ile uzlaşmaz bir çizgi izleyen Ermenistan'ın mevcut politikası, Türkiye ile normal ilişkiler kurmasına engeldir. Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımı iddiasında bulunanlara karşı yapması gereken ilk çalışma şu olmalıdır: Türkiye, yurtdışında önemli merkezlerde, karşı lobi faaliyetleri başlatmalı, Ermeni iddialarını destekleyen ülkelerle bozulmuş ya da bozulmakta olan diplomatik ilişkilerin zedelenmesini önlemelidir. Ayrıca Ermenistan dışında yaşayan ve Türkiye aleyhtarlığı yapmayan Ermenilerle de kurulacak diyalog, karşılıklı anlayış ortamının oluşması açısından önemlidir (Kasım, 2006, 120-121).

Birçok konuda olduğu gibi, Ermeni meselesinde de Osmanlı Arşivleri, birinci elden kaynak durumundadır. Ermeni tehciri konusunda, 1921 ile 2001 yılları arasında üç binden fazla yabancı ilim adamı, arşivlerimizde araştırma yaptıkları halde Osmanlı Arşivleri'nin kapalı olduğunu söylemeleri oldukça ilginçtir. Ermeni iddialarının haksız ve bir o kadar da delilsiz olması, akliselim Batılı bilim adamlarının birçoğunu bu konuda çalışma yapmaktan alı koymaktadır. Gerçek anlamda bilim yapmakla meşgul olan bazı bilim adamlarının da arşivlerde araştırma yaptı-

ğı halde yapmadık demeleri veya belgeler gerçeği yansıtmıyor demeleri; soykırım iddiasıyla, Osmanlı Devleti'nin son zamanlarındaki Batı siyasetinin temeli diyebileceğimiz "Şark Meselesi"nin yeniden canlandırılmasından başka bir şey değildir. Konunun çözümü için yapılması gereken şudur: Amerika ve Batılı devlet tarihçilerinden kurulacak bir ortak komisyonun, Türk ve Ermeni tarihçileriyle birlikte, Ermeni olaylarının ilk çıktığı andan başlayarak, tehcir sonrasına kadar beraber araştırmalarıdır. Bu araştırmada Ermenileri, hangi devletlerin kışkırttıkları, onlara silah yardımı yaptıkları ve bir soykırım olup olmadığı ortaya çıkacaktır. Fakat bu teklife bir türlü kimsenin yaklaşmaması da aslında bir nevi meselenin çözümüdür (Halaçoğlu, 2005, 111-117).

1. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE ORTAOKUL PROGRAMLARINDA VE DERS KİTAPLARINDA ERMENİ SORUNU

1.1. Ortaokul Programlarında Ermeni Sorunu

Türk eğitim sisteminin bir parçasını oluşturan ders programlarının hazırlanıp uygulanmasında ve aynı zamanda tüm eğitim faaliyetlerinde, Atatürk ilke ve inkılapları ile Anayasa'da ifadesini bulmuş olan Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınmaktadır. Programlarda millî ahlak ve millî kültürün bozulup yozlaşmadan kendisine has şekli ile evrensel kültür içinde korunup geliştirilmesine ve öğretilmesine de büyük önem verilmektedir (Küçükahmet, 2003,186). Zaten her rejim, kendi ideolojik örgüsünü toplum bireylerine benimsetmek arzusundadır. Hukuksal anlamda 29 Ekim 1923 tarihinde ulusal temellere dayalı yeni bir rejimle kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde rejimle birlikte getirilen siyasal sistem ve yaşam tarzı, sağlam temeller üzerinde yükselebilmek için yeni kuşaklara gereksinim duymuştur (Aybars, 1987, 69-70). Bu gereksinimin farkında olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal, bu yeni rejimin yaşatılması ve sürdürülmesi görevini Türk gençliğine vermiştir (Aslan, 1991, 176).

Rejimin bekçisi konumunda olan gençlik için Cumhuriyetin kuruluş tarihi ve felsefesini anlatan dersler, ilk defa İnkılâp Dersleri ismiyle 1933 yılında İstanbul Üniversitesi'nde verilmeye başlanmıştır. Bu derslerin niteliği günümüzde ilk ve orta öğretimde verilen *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* dersinden bir hayli farklıdır. Hatta günümüz üniversitelerinde verilen *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi* dersi de bu fark kapsamında sayılabilir. Her şeyden önce, etkili öğretim için önkoşullardan biri olan öğrencilerin derse yönelik olumlu tutumu, adı geçen ders için fazlasıyla mevcuttu. Çünkü inkılâp ateşi yanmaya devam etmekte, devletin başında ise Millî Mücadele kahramanı Mustafa Kemal bulunmaktaydı.

Gençlik de doğal olarak, ona ve cumhuriyete karşı büyük bir sevgi beslemekteydi. İnkılâp derslerini veren Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve Yusuf Kemal Tengirşenk gibi isimler Atatürk'ün yakın çalışma arkadaşlarıydı. Adı geçen şahıslar, yazdıkları esere bütün içtenlikleriyle inanan ve bu inançlarını Türk gençliğine hissettiren kimselerdi. Bu derslerin, bir başka özelliği ise içerikleriydi. Çünkü içerik, cumhuriyet ideolojisini diğer çağdaş ideolojilerle karşılaştırmaya imkân verecek şekilde düzenlenmişti. Derslerde ideolojik telkin yapılmadığı gibi, öğrencilere eleştirel düşünme becerilerini geliştirme ve kullanma fırsatını engelleyecek çalışmalar da uygulanmamaktaydı (Öztürk, 2005, 51; Çapa, 2006, 256). Zaten gelişmiş bir programda tek tip bilgi ve tek doğru anlayışından kaçınmak zorunlu görülen bir şarttır.

Bu şartlarda eğitilmiş insan gücü, en verimli üretim alanlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Üstelik eğitilmiş insan gücü içerisinde tarihin payı düşünüldüğünde katkının hiç de azımsanmayacak kadar olduğu anlaşılacaktır. Çünkü Burke ve diğerleri (1985, s. 7)'ne göre, "Eğer tarihi öğrenmezsek onu tekrar yaşamak zorunda kalırız. [Tarihi] Öğrendiğimiz takdirde ise bir dizi hedefi aynı anda gerçekleştirdiğini görürüz." Başka bir ifade ile tarihin zihni eğittiğini, başkasını anlamaya sevk ettiğini ve günümüzün en önemli sorunlarından bir kısmı için çok ihtiyaç duyulan bir perspektif sağladığını fark ederiz (Tosh, 1997, 30).

Bundan dolayıdır ki Türkiye'nin en önemli problemlerinden birisi olarak kabul edilen Ermeni Sorunu'nun ilkökul ve ortaokul programlarında yer alıp almadığı araştırma kapsamında incelenmiş ve bir takım analize tabi tutulmuştur. Bahsi geçen bu programlar şunlardır (MEB, 1948; MEB, 1949; MEB, 1962a; MEB, 1962b; MEB, 1969; MEB, 1972; MEB, 1973; MEB, 1995; MEB, 1997; MEB, 2000; Maarif Vekâleti İlk Tedrisat Dairesi, 1340; T. C. Kültür Bakanlığı, 1936; T. C. Kültür Bakanlığı, 1938; Tebliğler Dergisi, 1969; Tebliğler Dergisi, 1998, 531–568; Keskin, 2002, 88–89):

İlkokul programları;

1. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
2. 1340 (1924) tarihli İlk Mekteplerin Müfredat Programı (Proje Program)
3. 1926 tarihli Mekteplerin Müfredat Programı
4. 1936 tarihli İlkokul Programı
5. 1948 tarihli İlkokul Programı
6. 1962 tarihli İlkokul Programı Taslağı
7. 1968 tarihli İlkokul Programı

Ortaokul Programları;

1. 1338 (1922) tarihli İlk, Orta Tedrisat Mektepleri Müfredat Programı
2. 1938 tarihli Ortaokul Programı
3. 1949 tarihli Ortaokul Programı
4. 1970–1971 tarihli Ortaokul Programı (1973 tarihli ayrı basım)
5. 1981 tarihli T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı
6. 1985 tarihli Millî Tarih Dersi Öğretim Programı
7. 1995 tarihli Ortaokul Programı (T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı)

İlköğretim Okulu Programları;

1. 1998 tarihli İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı
2. 18. 11. 2003 tarih ve 12438 sayılı Özel İhtisas Komisyon Kararı ve T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programı
3. 2005 tarihli İlköğretim Okulu Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı.

Yukarıda adı geçen programlar öğretim amaçları bakımından incelendiğinde; tarih derslerinin, Cumhuriyet dönemi boyunca özellikle de 12 Eylül 1980 ihtilali öncesine kadar amaçları yönünden fazla bir farklılık göstermediği anlaşılmaktadır (MEB, 1969, 1582).

Yine programların genel özelliğine bakıldığında ortaokul programlarının ilkokul programlarına nazaran daha uzun süreli olarak yürürlükte kaldığı görülmektedir. Nitekim ortaokul kademesinde tarih dersi bünyesinde yer alan T.C.İ.T. ve Atatürkçülük ders konuları hemen hemen hiç değiştirilmemiş ve 1981 tarihine kadar bu özelliğini korumuştur.

1981 tarihinden itibaren ortaokul Tarih ve Sosyal Bilgiler dersi içerisinde bulunan T.C.İ.T. ve Atatürkçülük konuları, *Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi* adı ile ayrı bir ders olarak okutulmaya başlanmış ve Talim ve Terbiye Kurulunun 27. 04. 1981 tarihli yazısı ve 76 sayılı kararı ile yüksek okullar Türk İnkılâp Tarihi ile orta öğretim T. C. İnkılâp Tarihi dersi müfredat programı uygulamaya konulmuştur. Eylül 1983’den sonra ise dersin adı *T. C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük* olarak değiştirilmiştir.

Yapılan inceleme neticesinde, T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Program(lar)ı haricinde diğer öğretim programlarında amaçlar, açıklamalar ve sınıflara göre konu dağılımında Ermeni Sorunu’nun birkaç istisna hariç hiçbir şekilde geçmediği görülmüştür. Bununla birlikte sorunun, ders kitaplarında Millî Mücadele konuları arasında kronolojik olarak ele alındığı tespit edilmiştir. İstisna-

lardan biri 1985 yılı Mili Tarih Programının 20. maddesidir. T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi dışında konuya değinen bu ilk programın söz konusu maddesinde şunlar yazılıdır (MEB, 1995, 165);

Anadolu'nun fethi konusunda, bugünkü yurdumuzun Bizanlılardan [Bizanslılardan] alınışı anlatılırken, Anadolu'da Bizans boyunduruğu altında yaşamış olan Ermenilerle bir sorunumuzun olmadığı üzerinde durulacak; son zamanlarda dış güçlerle desteklenip yabancı ülkelerde elçilik ve müşavirliklerimizde giriştikleri kanlı cinayetler karşısında Türk milletinin, belirli terör odaklarınınca düşünülen siyasi oyunların tuzağına düşmeyeceği açıklanacak; Türk milletinin her zaman olduğu gibi davasındaki haklılığının kabulünü sabırla beklediği belirtilecek; yaratılmak istenen olaylar, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinde işlenen ve bu konu ile ilgili kısımların ışığı altında değerlendirilecektir.

Yine Ermeni, Yunan-Pontus ve Süryaniler ile ilgili konuların araştırma kapsamında olmayan orta öğretim Tarih 1, Tarih 2 ve T.C.İ.T. ve Atatürkçülük dersi öğretim programlarında yer alması da Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 14. 06. 2002 tarih ve 272 karar sayısı ile karar altına alınmıştır (2002a, 530–544).

Bundan başka bir diğer istisnai durum da Ermeni Sorunu ile ilgili konuların 5. ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında yer almasıdır. Adı geçen programlar Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 14. 06. 2002 tarih ve 273 karar sayısı ile yayımlanmıştır (2002b, 545–555). İlgili sayılarda; yeni programa göre asla Ermenistan'ı ve Ermenileri küçük düşürücü ifadelerle yer verilmemiştir. 1015–1923 yılları arasındaki Türk-Ermeni ilişkileri ayrıntılarıyla işlenmiştir. Bu konular işlenirken olaylar arşiv belgelerine göre belirlenmiştir. Özellikle Sevk ve İskân Kanununun çıkarılış nedenleri ve uygulanışı hakkında diğer konulara nazaran daha geniş bilgiler verilmiştir. Osmanlı Devleti döneminde Ermenilerin iktisadî, dinî, siyasi, sosyal hayatları, genel bir şekilde nüfusları, Osmanlı Devleti bünyesinde almış oldukları görevler, Tanzimat ve Islahat fermanlarıyla kendilerine verilen haklar, alınan kararda amaç ve davranışlarıyla beraber anlatılmıştır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Ermenilerin tutumu, sonrasındaki Ermeni isyanları, büyük devletlerin Ermeniler üzerinden geliştirdikleri politikaları, Osmanlı Devleti'nin Ermeni isyanlarına karşı aldığı tedbirler, tehcir kararının alınma gerekçeleri ile Lozan Antlaşması'na göre Ermenilerin Türkiye'deki hukukî durumları genel hatlarıyla ele alınmıştır.

1981 tarihinde yürürlüğe giren 8. sınıf T.C.İ.T. ve Atatürkçülük Dersi Öğretim Programında ise Ermeni Sorunu'yla ilgili hedef ve davranışlar ile ünitelendirilmiş yıllık ders planına göre işlenmesi muhtemel olan zaman çizelgesi tablo 2 de verilmiştir: